

Anton Pannekoek, "Oorlogsliteratuur" (1915)

H.N. BRAILSFORD. *De oorlog van staal en goud*. Vertaald door Dr. W. v. RAVESTEYN, W. J. Thieme & Cie.

De gelegenheid om zich met de drijfkrachten van de moderne maatschappelijke ontwikkeling vertrouwd te maken, is door de oorlogsliteratuur, die nu van alle kanten verschijnt, zeer vermeerderd. Het werk van Brailsford behoort eigenlijk niet tot deze oorlogsliteratuur; mag de gestegen belangstelling voor internationale politiek door de oorlog de aanleiding voor het verschijnen van de Hollandsche vertaling geweest zijn, in het Engels was het reeds in het voorjaar uitgekomen. Meer nog: de schrijver is overtuigd, dat er geen Europese oorlog meer komen zal. "In Europa is het tijdperk van verovering voorbij, en behalve op het Balkanschiereiland en misschien in de grenslanden van Rusland en Oostenrijk, is het zo vast als iets in de politiek zijn kan, dat de grenzen van onze moderne staten voor goed zijn getrokken. Mijn persoonlijk geloof is, dat er geen oorlogen meer tussen de zes grote mogendheden zullen komen." En toch is dit werk een van de belangrijkste, die over de grondslagen van de oorlog verschenen zijn. "Een studie over de gewapende vrede" noemt Brailsford zijn boek. De gewapende vrede, de wereld van de ontzaglijke oorlogstoerusting is het, die hij onderzoekt. Maar het is duidelijk, dat het blootleggen van de oorzaken, de wortels van de gewapende vrede tegelijk de oorzaken van de uitbarsting blootlegt, die nu gekomen is.

Het doel van de schrijver is kritiek op de Engelse regeringspolitiek; geen kritiek, die afzonderlijke daden kritiseert, maar een die diep in het wezen, in de grondslag van deze politiek indringt. En waar deze politiek, door het bijzondere karakter van het Engelse imperialisme, vooral huichelachtig en er op uit haar ware aard achter mooie leuzen te verbergen, moet de kritiek vooral in het onthullen van de werkelijkheid bestaan. Zo worden dan het wezen en de drijfveren van het moderne imperialisme verklaard, en wel met zo'n helderheid, met zulke pakkende voorbeelden, zonder abstracte geleerdheid, en tegelijk met zo'n durf in het trekken van conclusies, dat het boek daardoor tot een van de beste werken over het moderne imperialisme geworden is. De ontmaskering van de leugen, dat de Engelse buitenlandse politiek gericht is op behoud van het evenwicht in Europa, geeft aanleiding, de tegenstelling tussen de moderne imperialistische en de oude veroveringszucht scherp te analyseren: "Rijkdom betekende, in de dagen van de oorlogen om het machtsevenwicht, in de eerste plaats land. Rijkdom in onze dagen is in de eerste plaats de gelegenheid voor buitengemeen voordelige belegging ... Verovering in de oude zin is uit de mode geraakt. Een op roof beluste mogendheid trekt er niet op uit met trommels en vaandels met het doel om landgoederen voor haar feodale aristocratie in te palmen. Zij oefent druk uit en een druk, die steeds inhoudt het bezit van vloten en legers, *ten einde concessies te garanderen aan haar financiers*. Het veroveringsinstinct is nog even scherp en onverzadigbaar als ooit, maar het heeft een middel gevonden, om aan de andere kant van de grenzen te veroveren. Onze moderne conquistadores verbranden hun schepen niet, wanneer zij op de verlangde bodem aan land stappen, als wilden zij zich voor altijd voor anker leggen in die vruchtbare landen. Onze bankiers doen niet in China, wat Cortez en Pizarro in de Nieuwe Wereld deden. Zij bouwen een spoorweg of delven een mijn. Onze Achab's nemen Naboth's wijngaard niet; zij steken er geld in. Zelfs waar de verovering bij toeval noodzakelijk is, zoals in Marokko, ontstaat er geen verhuizing naar het nieuwe gebied en de veroverde mogendheid geeft zich zelden moeite het gebied te annexeren. Zij "bezet" het alleen maar, omdat zonder bezetting het kapitaal niet veilig kan worden

geïnvesteed in het bouwen van spoorwegen of het aanleggen van mijnen". Wat zou er gebeurd zijn, als Engeland zich niet in de Europese politiek had gemengd? De Duitsers zouden de Bagdadspoorweg tot de Perzische Golf hebben doorgetrokken en de Engelse financiers in Turkije overtroefd, de Duitse diplomatie zou „op een of andere wijze haar weg hebben gevonden naar de Marokkaanse mijnen en de Parijse beurs, had er geen Triple Entente bestaan". Geen verder kwaad, zoals grenswijzigingen in Europa, overheersing van zwakke volken, gevaar voor onze instellingen, zou uit de Duitse hegemonie op het vasteland voortkomen. "Zullen de Duitsers naar ijzererts graven op de hellingen van de Atlas en dat in de vorm van stalen rails naar Bagdad brengen? ... Om deze kwestie en een aantal overeenkomstige van dezelfde aard te beslechten, werden de jonge mannen in Europa gedruild, werden slagschepen gebouwd en de belastingen verspild. Niets staat op het spel, dat het lot of het eigendom van een enkele hectare Europese grond raakt. Niets zou er veranderen in de politiek of de godsdienst of het openbare leven van ook maar een Europese staat, wanneer deze kwesties anders of indien ze in het geheel niet opgelost werden". Met de diplomatieke stukken in de hand wordt aangetoond, dat het inderdaad om niets anders ging. Ligt er dan geen tegenspraak tussen de kleinheid van deze conflicten en het reusachtige oorlogslawaai? De belangen waarover geruzied wordt, zijn niet klein. "De machtige druk van de economische expansie is de beweegkracht in een internationale strijd. Voor een volk als de Duitsers, dat al zijn hersenen gespannen heeft op de taak — en dit nog een geslacht lang zal doen — van organisatie van de industrie, zijn mijnen en spoorwegen in de half geëxploiteerde streken van de aarde geen kleinigheid". En dan komt de verbittering door het generaliseren. Elk conflict, ook nadat het opgelost is, laat een angel na van wantrouwen, van gevoel van tegenstellingen, van opzettelijk dwarszitten, dat tot bedreigingen en oorlogsvoorbereidingen leidt.

Het leerzaamste en belangrijkste hoofdstuk is dat onder de titel "zakenpolitiek" betiteld. De buitenlandse politiek wordt door kleine kringen, vaak zelfs enkele personen gemaakt; en zo zien wij voortdurend, hoe grote financiers haar voor hun speciale woekerbelangen in beweging brengen. De regering beroept zich daarbij op een principe, indertijd door Palmerston uitgesproken, dat elke Brits onderdaan, waar ook ter wereld, zich steeds op de Engelse regering ter vertegenwoordiging van zijn belangen kan beroepen. Als toepassing van deze leer zien wij, dat legers en vloten uitgezonden worden, om de beleggingen en woekerschuldvorderingen van de bankiers te beschermen; zo de verovering van Egypte wegens een geldlening van Rothschild waaraan later een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd met het bewijs, dat deze bezetting niet slechts op dat moment een poging van de Egyptenaren om zelf tot een geordend parlementair bestuur te komen, met ruwe hand neersloeg, maar ook aan de Egyptische bevolking meer kwaad dan goed heeft gedaan. — En de gehele diplomatie staat in dienst van hetzelfde kapitaal, dat financiële zaken wil doen, concessies inpalmen en bestellingen krijgen. Niet alleen dat daardoor aan die achterlijke landen gewelddadig de mogelijkheid ontnomen wordt, zich onafhankelijk op eigen wijze te ontwikkelen, maar bovendien ontstaat daardoor de wedloop met andere mogendheden, die tot eindeloze oorlogsvoorbereidingen en oorlogsgevaar voert. "De strijd om het machtsevenwicht is in werkelijkheid een strijd om deze uitsluitende terreinen van financiële penetratie in kaart te brengen. Voor dat doel worden de werkende klassen in alle landen met belastingen overladen en in dienstplichtigenlegers opgesteld; want legers en vloten zijn de materiële argumenten, die achter deze financiële diplomatie staan".

De economische grondslag van deze imperialistische politiek is dus „de uitvoer van kapitaal". Hier heeft de schrijver gelegenheid — weer een van de mooiste gedeelten van zijn werk — in een helder plastisch beeld, zoals nergens anders te vinden is, de tegenstelling tussen de handelspolitiek van het oude liberalisme en het imperialisme te schetsen. "Een handelsgemeenschap, zoals het vroeg-victoriaanse Engeland was, die nog al haar kapitaal winstgevend in haar eigen fabrieken en schepen kan beleggen, wordt ten opzichte van het

verwerven van grondgebied onverschillig en gaat er toe neigen om zelfs de vroeger verworven koloniën als nutteloze ballast te beschouwen. Dat was de normale mentaliteit van onze handelsklassen gedurende het midden van de vorige eeuw. Zij handelden met waren, en om die waren in het buitenland te verkopen, was het niet nodig te koloniseren noch te veroveren. Tot deze fase behoort de typische buitenlandse politiek van het liberalisme met zijn leuzen van vrede, non-interventie en vrijhandel. De derde fase, de moderne fase, begint, wanneer het kapitaal grote kapitalen heeft geaccumuleerd, wanneer de rente standaard in het eigen land begint te dalen en men ontdekt, dat beleggingen overzee in niet bezette streken, met bevolkingen, die gemakkelijker uitgebuit worden dan de onze, sneller en grotere winsten opleveren. Het is het tijdvak van concessiejagerij, van koelie-arbeid, van gecharterde compagnieën, van spoorwegbouw, van leningen aan half-beschaafde mogendheden, van het "openen" van "stervende Rijken". In deze fase is de uitvoer van kapitaal voor de heersende klasse belangrijker en aantrekkelijker geworden, dan de export van waren. De Manchesterleer verdwijnt en ook de liberalen aanvaarden het imperialisme". De afzet van katoentjes uit Lancashire aan negers en Chinezen had niets door verovering te winnen, dus oorlog ter verovering van overzeese landen was pure verkwisting. Deze winkelierspolitiek was niet heldhaftig, maar had het voordeel naar vrede te streven, en zij was in veel hogere mate een algemeen belang dan de moderne imperialistische politiek. "Als een katoenfabrikant zijn waren uitvoert naar Egypte, is deze transactie tot op zekere hoogte een winst voor een groot aantal personen in beide landen — voor de arbeiders in Lancashire, voor de zeelui, die de waren vervoeren, en voor de boeren in Egypte. Maar als een financier geld leent aan de Khedive van Egypte, komt geen direct aandeel in de winst ten goede aan de Engelse arbeider in de vorm van loon, terwijl de Egyptische boer zwaar belast wordt om de rente op te brengen." En de oude liberale politiek van warenafzet had er ook belang bij, dat het de klanten goed ging, dat de vreemde volken goed bestuurd werden. "Een slechte oogst, hongersnood, een aardbeving zal een slechte invloed op de handel hebben, en bovenal, politieke troebelen en slechte regering verarmden op de duur de buitenlandse klanten van de Engelse fabriek. Zulke overwegingen werkten indirect in de richting van vrijheid en humaniteit. De concessiejager echter, die het recht verwierf zijn kapitaal in Turkije te beleggen door de hovelingen van Abdul Hamid om te kopen, stond noodzakelijkerwijs onverschillig tegenover het welvaren van het Turkse volk. Het was integendeel eenvoudiger voor hem, dat er een verrot centraal despotisme bestond om daarmee te handelen. Het kostte hem iets aan fooien, maar daar stond tegenover, dat geen vrije of nationale regering haar toestemming zou hebben gegeven tot de ondoorzichtige transacties, die Europese kapitalisten gedurende een dertigtal jaren te Constantinopel konden afsluiten." Het oude liberalisme verenigde menslievendheid met zaken; het moderne imperialisme is een zakendoen, dat menslievendheid uitsluit. Hoe komt het dat kapitaaluitvoer en niet warenuitvoer de politiek beheerst, ondanks de waarheid, dat het laatste veel meer een algemeen volksbelang is? Giffen heeft berekend, dat de winst uit de handel in waren jaarlijks 18 miljoen pond, de winst uit buitenlandse beleggingen 90 à 100 miljoen is; dus voor de bezittende klasse is de kapitaaluitvoer oneindig belangrijker. En deze bezittende klasse is meester van de politiek.

Wij kunnen hier niet de uiteenzetting uitvoerig weergeven, die de schrijver van het mechanisme van de Engelse politiek geeft, van de rol van parlement, vorst en ministers in buitenlandse aangelegenheden, waaruit pas duidelijk wordt, hoe in een zogenaamd parlementair land als Engeland het grootkapitaal de politiek zo totaal beheersen kan. Op dit "beschrijvende" gedeelte, dat de feiten, de werkelijkheid behandelt, laat Brailsford als tweede helft van zijn boek een "constructief" gedeelte volgen, dat verschillende voorstellen en denkbeelden ter verbetering behandelt. Is het mogelijk aan deze toestand van de gewapende vrede een einde te maken? De pacifisten geloven, dat het voldoende is, aan de kracht van de rede te appelleren; Norman Angell betoogt in zijn werk „De grote illusie", dat oorlog dwaasheid is, geen winst, maar nadeel brengt. De logica kan toegegeven worden, en toch ligt er een fout in, in zoverre het echte

probleem door de pacifisten niet gezien wordt. "Laat ons direct toegeven dat oorlog een dwaasheid is van het standpunt van nationaal eigenbelang, dan kan hij toch niettemin volkomen rationeel zijn van het standpunt van een kleine maar machtige regerende klasse." En de onbloedige oorlog, de gewapende vrede, wordt door hun agitatie niet getroffen en behoudt zijn grondslag in de strijd en de wedstrijd om concessies en kapitaalbelegging. De verwachting, die Brailsford ten opzichte van de sociaaldemocratie als macht van de vredes uitspreekt, kunnen wij na het gebeurde onbesproken laten. Hij behandelt als de middelen, waardoor een uitweg uit de ondragelijke toestand gezocht moet worden, de "controle over de politiek" en de "controle over de financiers" en verwacht tenslotte uit een verdere organische ontwikkeling van "het Europees concert" de kracht, die een blijvende overeenstemming tussen de grote mogendheden zou kunnen scheppen en aan de bewapening een einde maken.

Ook wie, zoals wij, grote twijfel koestert, of zulke voorstellen binnen het kapitalisme ooit verwezenlijkt zullen worden, zal moeten erkennen, dat voor een helderdenkend, door geen vooroordelen verblind man, die in Engeland woont, waar wel een sterk burgerlijk radicalisme maar geen revolutionaire socialistische klassebeweging bestaat, andere en betere positieve voorstellen zeker niet te bedenken zijn. Nu er ook in de burgerlijke wereld van Nederland groepen optreden, die zeggen de oorlogen te willen bestrijden en hun oorzaken te willen onderzoeken — de vertaler wijst in zijn inleiding met gepaste ironie op onze Anti-Oorlog-raad — zullen deze ongetwijfeld met grote belangstelling kennisnemen van Brailsfords middelen ter beteugeling en controle van het imperialisme. Aan hun wil, voor deze punten ernstig te strijden, zal men enigszins de ernst van hun bedoelingen kunnen meten. Voor ons socialisten ligt de waarde van het werk daarin, dat er geen tweede boek in onze taal bestaat, waarin de grondslagen van het imperialisme zoo grondig en klaar worden uiteengezet, als hier het geval is.

Bron

Anton Pannekoek, [Oorlogsliteratuur](#) in *De Nieuwe Tijd*, (1915), p. 43-47.
Transcriptie, modernisering van de taal: F.C. 2024.